

ZELENA EKONOMIJA U BOSNI I HERCEGOVINI, POSLIJE PANDEMIJE KORONAVIRUSA (COVID-19)

MA Emir Durić, e-mail: emir.duric@igm.ba
Industrija građevinsko materijala "IGM" d.o.o. Visoko

Stručni članak

Sažetak: Zelena ekonomija, pored toga što umanjuje ekološke rizike i siromaštvo, nudi lagodniji i bolji život, te socijalnu jednakost stanovništva. Ona podrazumjeva uzajamno jačanje ekonomskog rasta i same ekološke odgovornosti, a u isto vrijeme omogućava progresivan napredak razvoja društva. Savremene metode poslovanja i proizvodnje, imaju veliku ulogu u davanju ekonomskih održivih usluga i rješenja, koja su nužna, da bi se prešlo na zelenu ekonomiju. Osnovni ciljevi razvoja zelene ekonomije, poslije pandemije koronavirusa (COVID-19), u Bosni i Hercegovini su harmonizacija socioekonomskog razvoja, s ostalim politikama, efikasno korištenje prirodnih resursa, razvoj praćen niskim emisijama goriva, zelene javne nabavke, reforma ekonomske i fiskalne politike i dr. U Bosni i Hercegovini se u toku pandemije, sve se više govori o zelenoj ekonomiji i njenim prednostima, pri implementaciji, kod različitih područja poslovanja. Bez primjene zelene ekonomije, u poslovanju i u Bosni i Hercegovini nema održivosti u: ekonomskom, socijalnom i ekološkom smislu.

Ključne riječi: Covid-19, zelena ekonomija, zaposlenost, kriza.

GREEN ECONOMY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA, AFTER THE CORONAVIRUS PANDEMIC (COVID-19)

Summary: Green economy, in addition to reducing environmental risks and poverty, offers more comfortable and better lives, and social equality of the population. It implies the mutual strengthening of economic growth and the same environmental responsibility, and at the same time enables the advanced progress of the development of society. Modern methods of business and production play a major role in providing economically viable services and solutions, which are necessary in order to move to a green economy. The main goals of green economy development, after the coronavirus pandemic (COVID-19), in Bosnia and Herzegovina are harmonization of socio-economic development with other policies, efficient use of natural resources, development of low fuel emissions monitoring, green public procurement, economic and fiscal policy reform, etc.. In Bosnia and Herzegovina, during the pandemic, there is more and more talk about the green economy and its benefits, in implementation, in various areas of business. Without the application of the green economy, there is no sustainability in business and in Bosnia and Herzegovina in: economic, social and environmental terms.

Keywords: Covid-19, green economy, employment, crisis.

1. UVOD

Bosna i Hercegovina je država sa velikom stopom nezaposlenosti. Rezultat toga je dosta komplicirano uređenje i geostrateške prilike u kojima se je našla. Veliki administrativni mehanizam joj koči razvoj i usporava njen progres. Nedostatak poslova najviše pogađa mlade ljude, koji se u velikoj mjeri odlučuju na odlazak u državu Evropske unije, gdje je naša radna snaga dosta cijenjena. Do rata u Bosni i Hercegovini je bila pretežno industrijska proizvodnja, kapaciteti radne snage su bili popunjeni, gotovo do maximuma. Međutim tokom rata, u periodu

od 1992-1995. godine veliki dio industrije je porušen i uništen, tako da se je sve iz pepela moralo dizati, nanovo. Nakon Dejtonskog sporazuma, većina fabrika je privatizirana kroz ulaganja certifikata i taj način se pokazao kao dosta neefikasan i poguban za Bosanskohercegovačku industriju. Neke tvornice su opstale, prije svega zahvaljujući pronicljivim i dobrim menadžerima, koji su uspjeli pokrenuti samu proizvodnju i nastaviti proizvodni proces. U našoj državi je visok stepen korupcije, koji se proteže od političkog, do javnog i privatnog sektora. Bosna i Hercegovina osjeća posljedice klimatskih promjena, industrija je veliki zagađivač okoline. Postoje neki pokušaji da se smanje ili dokinu emisije gasova, ali to je još na samom početku i ne daje neke velike rezultate. U kantonu Sarajevo od 2021. godine se zabranjuje korištenje čvrstih goriva za grijanje (uglja) i Vlada će sufinansirati zamjenu peći, za peći na pelet. Zelena ekonomija je šansa koju naša država Bosna i Hercegovina treba da iskoristi i usvoji strategiju, kako bi omogućila da se stanovništvo aktivno edukuje u tom pravcu. Obezbjediti poticajna sredstva za razvoj ruralnog stanovništva, kako bi privukli turiste, kroz bogatu ponudu naših prirodnih ljepota i hrane.

2. DEFINICIJA POJAMA ZELENA EKONOMIJA

Termin je prvi put upotrijebljen u izvješću Blueprint for a Green Economy 1989. godine u Velikoj Britaniji, a svoju današnju definiciju je dobio 2011. godine od Programa Ujedinjenih naroda za okoliš. Ukratko, radi se o ekonomiji koja rezultira poboljšanom ljudskom dobrobiti i društvenom jednakosti uz značajno smanjenje rizika za okoliš i daljne okolišne degradacije. Naglasak zelene ekonomije, bazira se na: smanjenoj emisiji stakleničkih plinova, klimatskim promjenama, korištenju obnovljivih izvora energije, ekološkoj poljoprivrednoj proizvodnji, većoj energetske učinkovitosti, gospodarenju otpadom i recikliranju resursa, te razvoju zelenih tehnologija i arhitekture

Kako i definicija kaže, tri su osnovna sektora u kojima zelena ekonomija sudjeluje: društvo, okoliš i ekonomija. Sva tri su usko povezana kako bi se stvorio ekonomski rast, koji nema štetan utjecaj na okoliš i društvene nejednakosti. Tim načelima se vodi i Evropska komisija koja kroz brojne fondove i smjernice omogućava zemljama članicama, razvoj novih zelenih tehnologija koje će onda generirati poslovni rast poduzetnika i biti okosnica politike, zapošljavanja.

Jedan od takvih programa EU je i Obzor Europa koji prepoznaje pametan, održiv i uključiv rast, razvija resursno učinkovito, zelenije i konkurentnije gospodarstvo, a istovremeno pruža visoku razinu zaposlenosti, produktivnosti i društvena kohezija. Fokus programa EU za istraživanje i inovacije u okolišu temelji se na izazovima, financirajući cijeli ciklus istraživanja i inovacija. Širenjem proizvodnog sektora može se otvoriti više radnih mjesta, čime će se i odgovoriti na zahtjeve domaćeg tržišta i stvoriti solidno tržište za izvoz gotovih proizvoda visokoga kvaliteta, čija će cijena biti konkurentnija, u odnosu na cijenu sirovina, a istovremeno će se u velikoj mjeri smanjiti stopa izvoza. Organska poljoprivreda je zahtjevnija u smislu fizičkog rada, nego što je to slučaj s tradicionalnim metodama, što znači da će u procesu razvoja sektora organske poljoprivrede, troškove gnojiva, pesticida i industrijskih mašina, zamijeniti troškovi rada, čime

će se stanovništvu Bosne i Hercegovine, posebno onima iz ruralnih područja, otvoriti više prilika za zaradu.⁹⁹

Zelena ekonomija podrazumijeva uzajamno jačanje ekonomskog rasta i ekološke odgovornosti, a istovremeno podržava napredak društvenog razvoja. Inovativni modaliteti poslovanja i proizvodnje imaju važnu ulogu u davanju ekonomski održivih usluga, proizvoda i rješenja koji su nužni, kako bi došlo do prelaska na zelenu ekonomiju. Temeljni ciljevi razvoja zelene ekonomije su harmonizacija socioekonomskog razvoja s ostalim politikama, efikasno korištenje prirodnih resursa i razvoj praćen niskim emisijama goriva, s efektom stakleničkih plinova, zelene javne nabave, reforme ekonomske i fiskalne politike, podrška otvaranju novih radnih mjesta, smanjenju nezaposlenosti i dr. Nisu samo energetska učinkovitost i obnovljivi izvori energije zeleno gospodarstvo, već i usmjerenost na pametne tehnologije, visoki udio upotrebe, obrade i recikliranja otpada kao resursa ili sekundarne sirovine, zelena gradnja, čisti i održivi prijevoz, održiva poljoprivreda, održivo upravljanje šumama i dr. Zelena ekonomija u razvijenim zapadnim zemljama postaje sve veći prioritet. Poduzimaju se brojne mjere i u tom kontekstu u Bosni i Hercegovini se sve više govori o zelenoj ekonomiji i njezinoj implementaciji na različitim područjima poslovanja. Bez primjene zelene ekonomije u poslovanju, nema održivosti u ekonomskom, socijalnom i ekološkom smislu.

3. RAZLOZI ZA I PROTIV ZELENE EKONOMIJE

Posljednjih godina dolazi do većeg zanimanja za distribuiranu proizvodnju iz obnovljivih izvora energije. Utjecaj na okoliš ima važnu ulogu pri ovakvom razmatranju. Obnovljivi izvori energije obuhvaćaju: energiju mora, energiju vjetra, energiju iz biomase, energiju plina iz deponija otpada, geotermalnu energiju, aerotermalnu i sunčevu energiju te plin iz postrojenja za obradu otpadnih voda i bioplin. Biomasa je biorazgradivi dio proizvoda otpada i ostataka biološkog porijekla iz poljoprivrede. Biomasa iz poljoprivrede se sastoji od tvari biljnog i životinjskog porijekla kao što su biljne kulture (primjerice kukuruz), zatim stajski gnoj, te ostali otpad životinjskog porijekla. Hemijskim procesima moguće je iz poljoprivredne biomase proizvesti energiju.

Sada ćemo navesti neke od pretpostavki za i protiv implementacije zelene ekonomije: Neki od razloga protiv zelene ekonomije:¹⁰⁰

- Zelena ekonomija nastala je kao odgovor na globalnu ekonomsku krizu 2008. godine, kao moguće rješenje finansijskih, socijalnih i ekoloških posljedica liberalnog kapitalizma. Ona time samo zamagljuje stvarne strukturalne probleme kapitalizma u kome mali broj ljudi (korporacija i interesnih grupacija) upravlja resursima čovječanstva, zanemaruje interese sve siromašnije većine i ne odgovara za posljedice svojih postupaka (D. Neustreuer).
- Konceptom zelene ekonomije samo se opravdava i ublažava neodgovorno upravljanje resursima, koji i dalje ostaju pod kontrolom velikih korporacija. ETC Group u svojim istraživanjima i nastupima tvrdi da naglasak na korporativnom pristupu, samo osnažuje ionako prebogat i time se dodatno povećava jaz u pristupu resursima.

⁹⁹ Adelina, S, Lokalna zelena ekonomija i perspective zelenih poslova, fondacija Heinrich Boel, Sarajevo, 2017.

¹⁰⁰ ETC Group (Action Group on Erosion, Technology and Concentration) – međunarodna organizacija čije je djelovanje usmjereno na očuvanje i održivi razvoj kulturne i ekološke raznolikosti i ljudskih prava.

- Zelena ekonomija i zeleni rast u svojoj kompleksnosti pristupa nisu dovoljno usmjereni i ne nude rješenja za sve veće izazove klimatskih promjena (U. Hoffmann), nego daju lažnu nadu i privid rješenja.
 - Radi se o novoj ekonomskoj paradigmi koja pokušava održati svjetski poredak vladavine kapitalizma, kroz prazna obećanja, razdvajanja ekonomskog rasta, od degradacije životne sredine. Jasno je da zelena ekonomija nema za cilj korjenite promjene sadašnjeg načina proizvodnje i korišćenja prirodnih resursa, nego ih pokušava modernizovati na ekološki prihvatljivije načine. (Wanner i Wissen).
 - Zelena ekonomija ne preispituje i ne dovodi u pitanje protivrječnosti liberalnog kapitalizma, posebno u pitanjima „imperijalističkog načina življenja” koji stvara sve veće socijalne i ekološke troškove, daljoj degradaciji prirodnih resursa i hegemonističkom stilu vladanja.
- Uprkos protivljenjima, zelena ekonomija donosi brojne dobrobiti i postaje opšteprihvaćeni koncept razvoja 21. vijeka.

Neki od razloga ZA:

- Jedan od ključnih razloga ZA leži u objašnjenju faktora koji utiču na ponašanje preduzeća prema životnoj sredini. Uprkos sklonosti poslovnih subjekata da zanemare troškove zaštite životne sredine (kako bi smanjili troškove proizvodnje i ostali konkurentni), nije zanemariv trend rasta broja potrošača koji daju prednost zelenoj potrošnji (trend zelenog konsumerizma), odnosno kupovini proizvoda koji zadovoljavaju visoke standarde zaštite životne sredine. Stoga, proizvodnja i prodaja zelenih proizvoda, postaje sve profitabilnija, na domaćem i međunarodnom tržištu.
- Rast broja potrošača koji daju prednost zelenoj potrošnji, odnosno kupovini proizvoda koji zadovoljavaju visoke standarde zaštite životne sredine, rezultira profitabilnom prodajom zelenih proizvoda na domaćem i međunarodnom tržištu. Istovremeno, raznovrsnija i sve pristupačnija ponuda stvara sve veći broj osviješćenih kupaca/potrošača zelenih proizvoda i usluga.
- Uvođenje zakonskih odredbi u pravne regulative zemalja, uslovljava prilagođavanje procesa proizvodnje i odgovornijeg načina upravljanja prirodnim resursima.
- Zelena ekonomija od trenda, postaje način i model razmišljanja i sve više mijenja stavove, posebno generacija mladih preduzetnika i tako pozitivno utiče na modele poslovanja. “pull” i “push” faktori
- Zeleno preduzetništvo zapošljava sve veći broj ljudi, povećava im kvalitet života i time doprinosi smanjenju siromaštva. Istovremeno, otvara nove prostore djelovanja i stvara nove poslovne modele. Na taj način postaje i društveno i ekonomski uticajnije i doprinosi poboljšanju opšteprihvaćenih standarda poslovanja.
- Razvoj obnovljivih izvora energije privlači sve više ulagača i fondova i otvara mogućnost za razvoj novih tehnologija, koje će omogućiti jeftiniju i čistiju energiju.

4. ZELENA EKONOMIJA, ŠANSI BOSNE I HERCEGOVINE POSLIJE PANDEMIJE KORONAVIRUSA (COVID 19).

U ovom radu fokusirat će mo se na dva aspekta, koji imaju veliki potencijal za zelenu ekonomiju u Bosni i Hercegovini. Sve sa ciljem dodatnog zapošljavanja i jačanja konkurentnosti naše privrede, prema državama koje nas okružuju, a u konačnici, cijeloj Evropskoj uniji. Poljoprivreda je grana koja je nedovoljno iskorištena i nije adekvatno tretirana, od strane državnih organa, kako bi dala bolje i efikasnije rezultate. Glavni razlog neefikasnosti poljoprivredne grane je niska produktivnost i nedovoljno velike farme. Nizak je nivo poznavanja tehnologije kod naših poljoprivrednika, nedefinisano skladištenje i čuvanje proizvoda. Najveća šansa Bosne i Hercegovine poslije pandemije je u:

- organskoj hrani i
- turizmu.

Proizvodnja organske hrane je zahtjevnija, u fizičkom smislu, nego što je slučaj sa tradicionalnim metodama, što u prevodu znači da će se korištenje raznih pesticida zamjeniti fizičkim radom. U konačnici će se stanovništvu Bosne i Hercegovine otvoriti više prilika za zaradu, naročito onim iz ruralnih područja. Kada govorimo o potencijalnim proizvodima, gdje je šansa u organskoj hrani, prije svega mislimo na:

Aromično bilje. Naša država je bogata sa mnoštvo predjela, na kojima raste ovo bilje, samo je potrebno stanovništvu bolje upoznati, o dotičnim biljkama, uvezati ih sa otkupljivačima i rezultat je neizbježan. Proizvodi od ovog bilja su dosta traženi na svjetskom tržištu i mi to moramo iskoristiti, ono što nam je majka priroda podarila.

Bobičasto voće. Bosna i Hercegovina ima izuzetne uslove za proizvodnju bobičastog voća. Proizvodnja organskih malina kod nas je doživjela procvat, ali je to još na nekom početku i mogućnosti za usavršavanje su velike. Sami troškovi investiranja u ovaj vid proizvodnje nisu veliki, što je dodatni motiv, a također, našem stanovništvu može da posluži i kao dodatna zarada.

Med. U Bosni i Hercegovini se proizvodi dosta kvalitetan med. Proizvodnja je još mala i mogla bi još puno, da raste, jer je potražnja za našim medom, velika. Naši proizvođači su uglavnom orijentisani na domaće tržište, jer sami troškovi prodaje su manji, a potražnja na svjetskom tržištu je velika i tu se pruža mogućnost, za povećanje proizvodnje.

Voće i povrće. Reljef Bosne i Hercegovine je dosta pogodan, za uzgoj voća i povrća. Naše voće i povrće se prodaje na domaćem i svjetskom tržištu. Količine koje proizvodimo su male i postoji velika mogućnost za povećanje kapaciteta. Naročito je potrebno edukovati stanovništvo u kvalitet domaćeg i pogubnost kupovine uvoznih artikala, koje su u svakom slučaju dosta sumnjivog kvaliteta.

Žitarice. Žitarice u našoj državi zauzimaju preko 50% zasijanih površina. Najviše se sadi: kukuruz, pšenica, ječam i heljda. Žitarice se smatraju jednim od najvažnijih organskih proizvoda, u većini zemalja Evropske unije. Kod nas, od uzgoja organskih žitarica najzastupljenija je heljda.

Mlijeko i mliječni proizvodi. Ovaj vid proizvodnje u Bosni i Hercegovini je u stalnom padu. Što zbog neefikasnosti državnih organa, da kroz stimulativna sredstva pomognu naše proizvođače, tako i zbog nelojalne konkurencije i uvoza ovih proizvoda. Šansa je velika i u zadnje vrijeme vidimo blagi rast, u ovom sektoru, naročito u proizvodnji proizvoda od mlijeka, u vidu raznih sireva i kajmaka.

Turizam u Bosni i Hercegovini je doživio svoj procvat, zadnje tri godine, prije pandemije. Naša država zbog svojih prirodnih ljepota je postala svetska destinacija. Ali u samom startu, vidimo da se suočavamo sa mnogim problemima i nedostacima, da bi ovaj sektor još više rastao. Naši smještajni kapaciteti su mali. Putna komunikacija nije dovoljno uređena. Aerodromi nisu osposobljeni za prijem velikog broja aviona. Bez obzira na ove nedostatke, prirodne ljepote Bosne i Hercegovine su takve, da niko, ko je jednom posjetio Bosnu i Hercegovinu, nije poželio opet da dođe. Prokoško jezero, Štrbački buk, Buna, vodopad na Kravicama, planine, rijeke i ostala mjesta, su samo Bogom dati predjeli, kako to neki od turista kažu. Piramide u Visokom, postaju svjetska destinacija i želja mnogih da posjete tunele na Ravnama. Ovo je samo manji dio potencijala Bosne i Hercegovine, koji se može nadograđivati i proširivati, naročito poslije pandemije koronavirusa, kada će mnogi stanovnici, htjeti da se psihički rasterete od ove napasti. Naši državni organi moraju pod hitno da izrade kvalitetnu strategiju razvoja turizma, da ubrzano rade na svemu onome što je sastavni dio turizma i da omoguće našem stanovništvu, da osjeti čari zarade, od turizma. Do sada je naša država Bosna i Hercegovina bila oslonjena na tešku industriju, rudnike, metalni sektor i sada se ukazuje jedna sasvim nova šansa i ako je ne iskoristimo na pravi način, turisti će otići na neko drugo mjesto, koje će ispoštovati navedene principe. A mi će mo morati svoju šansu čekati. Svi nivoi vlasti moraju dati svoj doprinos i uraditi svoju zadaću, kada je turizam u pitanju, jer sama korist od turista je višestruka i ona se vraća, takoreći svima, svi imamo koristi.

ZAKLJUČAK

Bosna i Hercegovina zaostaje po pitanju zelene ekonomije, za zemljama Evropske unije. To je složena ekonomija, isprepletena od raznih inicijativa i događa se na svim: političkim, upravljačkim i poduzetničkim nivoima. Polazna osnova zelene ekonomije je održivi razvoj, on jeste ambiciozan, ali takav bi trebao da bude. Sada se zove zelena ekonomija i možda u narednom periodu će se zvati nekim drugim imenom, sve u cilju spašavanja čovječanstva od raznih vrsta zagađenja. Sve više se vraćamo prirodi i ostavljamo hemijsku i industrijsku proizvodnju, koja se pokazala štetnom. Ekonomija treba da služi cijelom čovječanstvu a ne samo manjem broju kapitalista. Nakon bezuspješnog pokretanja i revitalizacije industrijske proizvodnje, stanovnici se okreću sve više prirodnim bogatstvima, koje nudi naša država i iskorištavanje tih bogastava. Tako da dolazi do otvaranja manjih a kasnije i većih obrta i preduzeća koja nude turističke usluge i koriste potencijal, prirode u našoj državi. Fokus je na mjesta koja imaju potencijal za stvaranje zelenih poslova, pri čemu se daje uvid u načine na koje građani i vlasti mogu razvijati inicijative i poslove, te praviti pretpostavke za samozapošljavanje.

LITERATURA:

- [1] Stupar, A, Lokalna Zelena ekonomija i perspektive zelenih poslova, Sarajevo 2017.
- [2] Gašić, M, Zelena ekonomija, naučni rad, Hrvatska
- [3] Vuković, S, Priručnik za Zelenu ekonomiju i Zeleno poduzetništvo, Fors, Montenegro.
- [4] Jandrić, T, Zelena ekonomija, naučni rad, Banja Luka 2014.
- [5] Haskić-Suša, M, Zelena ekonomija kao izlaz iz krize izazvane pandemijom (COVID-19), naučni rad, Sarajevo, 2020.
- [6] Bolesnikov, M, Zelena radna mjesta-kompetitivna prednost ekonomije, šansa za rast i održivi razvoj, Internacionalni Univerzitet Kopaonik, 2012, Srbija.

Internet:

- [7] Centralna banka Bosne i Hercegovine. (2020). <https://www.cbbh.ba/contend/read/7>
- [8] (PDF) Priroda kao osnov zelene ekonomije ([researchgate.net](https://www.researchgate.net/publication/350863115))
- [9] [1150863 \(1\).pdf](#)
- [10] Federalni zavod za programiranje razvoja:
<http://fzzpr.gov.ba/bs/pubs/3/3/istrazivanja-i-analize> (6.3.2021).
- [11] Federalni zavod za statistiku: <http://fzs.ba/> (4.3.2021).
- [12] Kako bi trebala izgledati privreda poslije pandemije: <https://www.akta.ba/> (02.03.2021).
- [13] Koronavirus i ekonomija. Kako platiti troškove pandemije:
<https://www.gerila.info/naslovna/korona-virus-i-ekonomija-kako-platiti-troskove-pandemije/> (28.02.2021).